

De laatste werknemer

Dames en heren,

Ik neem u mee naar een verpleeghuis in 2030, zoals dat eruit komt te zien als de omslag van verzorgingsstaat naar participatiemaatschappij verder vorm krijgt.

Het is dinsdagochtend, half 8. Janet begint aan haar ronde: bewoners wakker maken en wassen zodat iedereen op tijd aan de ontbijttafel komt te zitten. Janet is op haar afdeling de enige betaalde werkneemster. Vandaag krijgt ze hulp van Esther en Vera, twee vrijwilligsters. In het begin maakte Janet zich nog wel eens zorgen over vrijwilligsters. Dan was ze bang dat die niet op tijd zouden komen, of helemaal niet zouden komen opdagen als het weer te mooi was en ze liever iets leuks gingen doen met hun dag. Maar het management van het verpleeghuis heeft Janet uitgelegd dat ze daar niet bang voor hoeft te zijn. Esther en Vera hebben een serieuze selectieprocedure doorlopen, waarbij is gekeken naar hun antecedenten. Ze hebben een contract ondertekend om te onderstrepen dat vrijwilligerswerk niet vrijblijvend is. Ze moeten zich houden aan een gedragscode en ze hebben een aanvullende cursus gevolgd. In feite doen ze in niets meer onder voor een betaalde collega, zo heeft de manager Janet verzekerd.

Behalve dan dat wij er niet voor worden betaald, vonden Esther en Vera. Esther en Vera menen dat zij daarom altijd mogen kiezen welke bewoner zij willen gaan helpen. Het echt vieze werk – luiers verschonen, poep opruimen – laten ze aan Janet over.

Op andere dagen krijgt Janet hulp van de familieleden van haar bewoners. Hen is uitgelegd dat de dagen van de verzorgingsstaat voorgoed voorbij zijn. Vroeger kon je je dementerende vader, moeder of partner achterlaten in een verpleeg- of verzorgingshuis waar je zelf dan af en toe op bezoek kwam. Maar zo is het allang niet meer. Als je een familielid hebt in het verpleeghuis moet je zelf actief mee blijven zorgen. De kleren wassen. Meedoen met de maandelijkse schoonmaakdag. Bardiens draaien in de kantine. Begeleiding bieden bij de activiteiten. Koffie en thee rondbrengen.

Een paar jaar geleden had Janet medelijden met deze mantelzorgers, die vaak al op de rand van overspannenheid balanceerden als hun familielid eindelijk werd opgenomen. Meestal ging het om ouderen of mensen van middelbare leeftijd. Moesten die nu gewoon door met hun zorgtaken? Kon je dat echt vragen? Maar Janet heeft onlangs op de cursus Samenwerken met vrijwilligers en mantelzorgers geleerd dat het voor niemand goed is om achter de geraniums te zitten. Daar gaan je hersens van roesten, of hoe heette het in dat Youtube filmpje van professor Erik Scherder en professor Rudi Westendorp. Iedereen moet vooral bezig blijven; dat gold voor haar bewoners en ook voor hun familie. Sindsdien vraagt Janet gewoon aan de familieleden om klussen en klusjes te doen; zij kan tenslotte niet alles alleen.

Op weer andere dagen krijgt Janet hulp van bijstandsgerechtigden, die mee moeten werken als 'tegenprestatie' voor hun uitkering. Sommige van hen werken graag in het verpleeghuis. Ze vinden het fijn om nodig te zijn en ze genieten van het contact met de bewoners. Ze vinden het wel frustrerend dat ze niet gewoon een salaris krijgen, net als Janet. Ze doen toch immers hetzelfde? Andere bijstandsgerechtigden doen het werk met frisse tegenzin, omdat ze hun uitkering kwijtraken als ze niet komen opdagen. Aan de bijstandsgerechtigden durft Janet wel te vragen om ook de vieze werkjes te doen; zij zijn dan wel geen echte collega's, maar ze krijgen langs een omweg toch een beetje betaald voor hun werk. Dat heeft Janet ook geleerd op de cursus Samenwerken met vrijwilligers en mantelzorgers.

Janet heeft een bescheiden inkomen, maar ze realiseert zich dat het geen zin heeft daartegen te protesteren. Als ze lastig is kan haar baas haar vervangen door familieleden, vrijwilligers, verplichte vrijwilligers of gepensioneerden. Dan mag ze haar eigen werk gaan doen als tegenprestatie voor een uitkering.

Hoe moeten we de werkplek van Janet begrijpen en wat moeten we ervan vinden? Onze verzorgingsstaat was niet alleen een schild voor de zwakken. Ze was daarnaast ook een banenmachine. Weerbare burgers betaalden belasting en in ruil daarvoor werden kwetsbare burgers verzorgd. Kinderen en volwassenen met een verstandelijke beperking gingen naar een instelling voor mensen met beperkingen, naar een sociale werkplaats of een andere vorm van dagbesteding. Mensen die met het verstrijken der jaren steeds hulpbehoevender werden – slechthorend, slechtziend, slecht ter been – kregen betaalde zorg aan huis of ze konden terecht in

een verzorgingshuis, waar professionele hulp aanwezig was als ze die nodig hadden. Werklozen werden geholpen door een maatschappelijk werkster bij de sociale dienst. Mensen met andersoortige problemen (of heel veel problemen tegelijk) konden zich melden bij het maatschappelijk werk.

Kwetsbare burgers werden geholpen, weerbare burgers werden ontlast, en heel veel mensen verdienden een fatsoenlijke boterham. Dat laatste ging vooral op voor mensen die bovengemiddeld empathisch en geduldig waren, veelal vrouwen. De verzorgingsstaat veranderde traditioneel onbetaald vrouwenwerk in betaalde functies.

Aan het begin van de twintigste eeuw gingen vrouwen uit de gegoede middenklasse op armenbezoek. Ze brachten versterkend voedsel mee voor zieke kinderen en gaven arme huismoeders advies over het bestieren van het huishouden en het opvoeden van de kinderen. Ze deden dat gratis: ze hadden een man of een vader, dus ze hoefden niet te werken. Ze belichaamden de *charitas*, waar arme gezinnen afhankelijk van waren. In de loop van de twintigste eeuw werd hun werk geprofessionaliseerd. Dat betekende enerzijds dat de arme gezinnen niet meer permanent dankbaar hoefden zijn vanwege de genoten liefdadigheid; het betekende anderzijds dat de vrouwen in kwestie niet meer financieel afhankelijk waren van hun vader of hun echtgenoot.

Vergelijkbare ontwikkelingen zagen we in de zorg voor ouderen, chronisch zieken en in de zorg voor mensen met verstandelijke beperkingen. Kwetsbare groepen kregen een recht op zorg en mensen die graag zorgden konden daar hun beroep van maken.

Het lijkt mij een fantastisch voorbeeld van een win-win situatie, maar bij de overgang van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving is veel gewezen op de negatieve kanten van deze ontwikkeling. Als er collectief betaalde hulp beschikbaar is, doen mensen daar te snel een beroep op, zeggen critici van de verzorgingsstaat. Dan kloppen ze aan bij de overheid voor dingen die ze ook wel zelf hadden kunnen doen.

Als er collectief betaalde hulp beschikbaar is, gaan mensen minder spontaan voor elkaar zorgen, zeggen critici van de verzorgingsstaat. Als er geen breed collectief vangnet zou zijn, zouden we vaker langs gaan bij ouder worden ouders, familieleden

met een verstandelijke beperking, buren met een psychiatrische aandoening. Ik denk dat de critici daar helemaal gelijk in hebben, maar ik weet niet of dat belangrijk is. Mensen kunnen heel veel. Als je hen op een onbewoond eiland zet leren ze elkaar vissen, plukken ze kokosnoten uit de boom en kunnen ze toe met een heel karige maaltijd (kijk maar naar Expeditie Robinson). Als je het openbaar vervoer afschaft zullen meer mensen hun rijbewijs halen en diegenen die dat niet lukt zullen collega's gaan bellen om carpool afspraken te maken. Denk maar aan de laatste grote storing in het treinverkeer. Elke ramp en elke inperking van voorzieningen leidt tot meer vindingrijkheid en herontdekte talenten bij burgers. Maar is dat een reden om lukraak voorzieningen af te schaffen en werk te de-professionaliseren?

Ons dagelijks leven is prettig en comfortabel dankzij een vergaande vorm van arbeidsdeling. De bakker bakt het brood, de boer melkt de koeien, de accountant controleert de boekhouding en de man van de Ziggo repareert onze wifi. Het zou de meesten van ons niet meevallen om zelf brood te bakken, een koe te melken, boekhoudingen na te rekenen of een wifi systeem te installeren. Mogelijk dat sommigen het uiteindelijk wel zouden kunnen leren, maar dat zou een forse hoeveelheid tijd vragen. Tijd die we nu besteden aan onze eigen baan, ons huishouden, onze kinderen en onze familie.

Precies hetzelfde geldt voor de voorzieningen in de verzorgingsstaat. Verzorgenden in verpleeg- en verzorgingshuizen zorgen voor onze oudere en kwetsbare familieleden. Docenten leggen onze kinderen het voltooid deelwoord uit en de stelling van Pythagoras. Medewerkers bij het UWV helpen onze werkloze buren bij het zoeken naar een nieuwe baan. Hulpverleners staan klaar als onze vrienden tot over hun oren in de schulden zitten. Als deze collectieve voorzieningen niet zouden bestaan zouden we zelf gaan zorgen, lesgeven, helpen en mogelijk ook geld gaan lenen aan onze buren. Maar ook dat zou tijd en energie kosten die we nu besteden aan andere belangrijke dingen, zelfs al zijn dat maar hobby's, slaap en de krant.

Mijn stelling zou zijn dat de overheid bij het verder werken aan de transformatie van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving meer moet nadenken over de gevolgen die dit heeft voor mensen in hun rol van werknemer. Wat doet het met werknemers als zij zien en lezen dat hun organisatie cursussen aanbiedt om vrijwilligers te leren hoe ze hun werk kunnen overnemen? Wat doet het met

werknemers als ze zelf die vrijwilligers moeten opleiden zodat hun baan vervolgens kan worden ingeperkt of wegbezuinigd?

Ja, maar in de private sector concurreren bakkers, timmermannen en tuinders ook met hobby-bakkers, doe-het-zelvers en volkstuinders zult u misschien zeggen. Dat is waar, maar daar is het geen overheidsbeleid en dat maakt het toch anders.

Bij alle volgende stappen in de richting van de participatiesamenleving adviseer ik om ons te verplaatsen in de positie van de werknemers die daar de dupe van zijn. Hier aan de VU kan dat heel makkelijk met behulp van de gouden regel uit de bijbel: wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Dus stel je voor dat je manager op het ministerie waar je werkt jouw werk wil laten overnemen door studenten die het gratis gaan doen, als werkervaringsplaats. Stel je voor dat het College van bestuur van de Universiteit zou besluiten om jouw onderwijs te laten verzorgen door gepensioneerde hoogleraren die in staat en bereid zijn om onbetaald college te geven. Zouden we dat een leuke, creatieve gedachte vinden of zouden we dit beschouwen als volstrekt oneerlijke concurrentie? Ik denk dat laatste. En wat voor beleidsmedewerkers en universitair docenten geldt, geldt ook in de zorg en de hulpverlening. Gun de werknemers daar toch gewoon hun baan.